

VRTNI GRADOVI EBENEZERA HAUARDA

Ebenezer Howard's Garden Cities

ABSTRACT The article is devoted to the analysis of the garden city concept and its practical contribution to urban planning in the twentieth century. First, Ebenezer Howard's theoretical views on the city are analysed, followed by examples illustrating the application of his ideas in England, USA, Russia and Serbia. The purpose is to show how garden cities varied depending on different social contexts.

KEY WORDS *garden city, municipality, decentralization, suburbanization*

APSTRAKT U ovom radu se analizira koncept vrtnog grada i njegov praktičan doprinos urbanom planiranju u dvadesetom veku. Najpre je analizirano teorijsko stanovište Ebenezer Huarda o gradu, a zatim su razmotreni primeri primene njegovih ideja u Engleskoj, SAD, Rusiji i Srbiji. Namera je bila da se pokaže kako su u različitim društvenim kontekstima nastajale varijacije vrtnog grada.

KLJUČNE REČI *vrtni grad, opština, decentralizacija, suburbanizacija*

Uvod

Devetnaesti vek je u istoriji ostao zapamćen kao period u kome su se odigrale burne ekonomske i društvene promene. Industrijalizacija i sa njom povezana urbanizacija dale su osoben pečat tom novom dobu, te je industrijsko društvo postalo urbano. Poznato je da je u razvojnim procesima Engleska znatno prednjačila u odnosu na ostale evropske zemlje, pa su se stanovništvo i bogatstvo viktorijanskih gradova povećavali iz decenije u deceniju. Popis iz 1851. godine je pokazao da već polovina stanovništva Engleske živi u gradu. Ta tendencija je nastavljena i za manje od jednog veka stanovništvo Londona se upetostručilo. Stoga razvoj predgrađa dobija sve veći značaj i grad prestaje da bude tačno ograničena prostorna celina.

Engleska nije prednjačila samo kad su u pitanju pozitivne smernice razvoja. Sve one negativne posledice industrijalizacije i urbanizacije obrušile su se na ovu ostrvsku zemlju u veoma kratkom vremenskom periodu. Prosperitet je bio praćen nizom problema. Snažan populacioni pritisak, kao posledica priliva stanovništva sa sela, izazvao je agresivan rast gradova koji je ugrožavao seoska područja. Političke elite nisu bile spremne da se suoče sa novonastalim teškoćama, ali je zato društvena misao dala svoj doprinos prevazilaženju ovih problema.

Za devetnaesti vek se često kaže da je to bilo zlatno doba utopija. Ako se zna da utopije nastaju u kriznim istorijskim periodima, kao izraz nezadovoljstva postojećim stanjem, onda nije nimalo čudno što se upravo u Londonu, na samom kraju devetnaestog veka, rodila utopijski obojena ideja vrtnog grada. Ta koncepcija je odigrala veoma važnu ulogu u urbanizmu dvadesetog veka, a njen autor se smatra jednim od začetnika modernog urbanog planiranja.

Ebenezer Hauard (Ebenezer Howard), tvorac ideje vrtnih gradova, predložio je osnivanje gradova novog tipa koji će, zahvaljujući savremenim tehničkim sredstvima, izbrisati razlike između sela i urbane aglomeracije. Time je želeo da zadrži ekonomske i kulturne prednosti života u gradu i ekološke prednosti života u seoskoj sredini. Vrtni grad je zamišljen kao samostalna zajednica, unapred određene površine i broja stanovnika, u kojoj su objedinjene civilizacija i priroda. Po principu zoniranja, industrijska zona je odvojena od rezidencijalne i nalazi se na periferiji. Čitav grad je okružen neprekinutim zelenim pojasom poljoprivredne zemlje. U slučaju povećanja broja stanovnika, osnivali bi se međusobno povezani gradovi-sateliti, tako da se ne naruši zona vrtova koja okružuje grad.

Projekat vrtnog grada je imao veliki broj praktičnih ostvarenja, koja se moraju uzeti u razmatranje da bi se Hauardov doprinos predstavio u potpunosti. Godine 1903. u Engleskoj je osnovan prvi vrtni grad Lečvort, koji je svojim razvojem inspirisao osnivanje vrtnog grada Velvina 1919. godine, kao i osnivanje takozvanih „Novih gradova” posle Drugog svetskog rata.

Primena Hauardovih ideja je bila najintenzivnija u prvih šezdeset godina dvadesetog veka. Mnoge evropske zemlje su, naročito prilikom obnove gradova nakon Prvog i Drugog svetskog rata, primenjivale razne varijacije ideje vrtnog grada. Vremenom je dolazilo do iskrivljavanja Hauardovih ideja, što je primetno i u Sjedinjenim Američkim Državama. Ebenezer Hauard je dosta rano stekao veliki broj pristalica u Rusiji gde je takođe, mada u specifičnim društvenim okolnostima, bilo materijalizacija njegove ideje. I konačno, koliko god da je naselje Nova kolonija u Kragujevcu na globalnom planu manje značajan pokušaj primene Hauardovih ideja, ono je u ovom radu neizostavno jer se radi o recepciji Hauarda kod domaćih arhitekata.

Ideja vrtnog grada

„Tri magneta”

Ebenezer Hauard je, kao i mnogi njegovi savremenici, uviđao ozbiljnost problema prenaseljenosti u gradovima širom Evrope i Amerike. Budući da je bio romantičarski nastrojen, bila mu je bliska ideja povratka čoveka prirodi, ali je istovremeno bio nepokolebljivo uveren u mogućnosti napretka pomoću nauke i tehnike. On je pre svega bio kritičar velikog industrijskog grada, što ne znači da je

bio sklon da favorizuje selo. Bio je svestan da u industrijskim društvima sela nemaju onu „moć privlačenja” koju imaju gradovi.

Svoje gledište Hauard je metaforično predstavio pomoću tri magnet: magnet-grad, magnet-selo i magnet grad-selo. Ova analogija poslužila mu je da istakne važnost privlačćih i odbijajućih činilaca u gradovima i selima koji utiču na migraciona kretanja. „Grad i selo se, stoga, mogu posmatrati kao dva magnet, od kojih svaki teži da sebi privuče stanovništvo...” (Howard, 1965: 46) Magnet-grad poseduje svoju privlačnu silu na osnovu prednosti visokih plata, širih mogućnosti za zaposlenje i napredovanje, bogatijeg i raznovrsnijeg društvenog života i privlačnih mesta za zabavu. Jačinu ovog magnetu umanjuju velike stanarine i uopšte visoke cene, prekovremeni rad, udaljenost od radnog mesta, odsustvo zajedništva, sirotinjske četvrti, zagađen vazduh. Magnet-selo bi mogao da privuče stanovništvo blizinom netaknute prirode ili zakupninama koje su niske zbog male gustine naseljenosti. Međutim, stanovnici sela imaju mogućnost da se bave isključivo poljoprivredom, zarade su vrlo niske, a nedostatak zabave dodatno slabi jačinu ovog magnetu.

„Svaki grad se može posmatrati kao magnet, a svaki pojedinac kao igla” (Howard, 1965: 45). Stoga redistribuiranje stanovništva nije moguće nametnuti kolonizacijom. Jedini ispravan način da se spreče masovne migracije u gradove jeste da se stvore takvi uslovi života koji će spontano privući stanovništvo. Dakle, potrebno je napraviti magnet još jače sile od one koju imaju savremeni gradovi. To bi bio magnet grad-selo ili vrtni grad, kao nova forma koja u sebi sjedinjuje prednosti oba postojeća tipa naselja. „Postoje, u stvari, ne samo dve mogućnosti, kao što se neprestano tvrdi – život u gradu i život na selu – već i treća mogućnost, u kojoj sve prednosti najenergičnijeg i najaktivnijeg života u gradu i sve lepote i čari sela mogu na savršen način da se povežu” (Howard, 1965: 45-46).

Grad i selo, kao dva odvojena tipa naselja, odražavaju razdvojenost društva i prirode, što je protivno čovekovoju suštini jer čovek ima potrebu da uživa u lepotama prirode, ali i u društvenom životu. To znači da ni magnet-grad ni magnet-selo ne omogućavaju život u skladu sa ljudskom prirodom. Zato ova dva magnetu treba spojiti u jedan. „Grad i selo se moraju venčati, a iz te radosne sprege poteći će nova nada, novi život, nova civilizacija” (Howard, 1965: 48). Tako bi nastao vrtni grad koji u sebi sjedinjuje grad i selo, društvo i prirodu, muški i ženski princip. Ovde je potrebno naglasiti da su kod Hauarda ova dva principa ravnopravna. „Kao što se muškarac i žena sa svojim različitim sklonostima i sposobnostima međusobno dopunjuju, tako bi trebalo grad i selo” (Howard, 1965: 48).

U ekonomskom pogledu vrtni grad treba da obezbedi svojim stanovnicima veće plate i istovremeno niže cene, kao i šire mogućnosti zaposlenja i napredovanja za sve pojedince, uključujući i najsiromašnije radnike. Hauard ima u vidu način života radničke klase u Engleskoj krajem devetnaestog veka. Oko 150 hiljada stanovnika tadašnjeg Londona radilo je u tekstilnoj industriji. Autor konstatuje da ti

ljudi nemaju nijedan ekonomski razlog da žive u Londonu, gde su stanarine izuzetno visoke čak i u onim delovima grada za koje je karakteristično substandardno stanovanje. Ako bi ovi ljudi migrirali iz Londona, a to bi bilo moguće sa izmeštanjem industrije, došlo bi do velike uštede i samim tim do povećanja životnog standarda radnika (upor. Howard, 1965: 74-75). U daljem tekstu će se videti da su neki od Hauardovih predloga zaista uticali na izmeštanje industrije iz Londona.

Veličina i prostorni plan vrtnog grada

Svaka idealna prostorna zamisao sadrži određenje optimalne veličine naselja i broja stanovnika. Hauard je takođe bio vrlo eksplicitan po tom pitanju. Vrtni grad zauzima površinu od 6000 akara (oko 2400 hektara) i trebalo bi da ima 32 hiljade stanovnika, i to 30 hiljada stanovnika u gradskom delu opštine i dve hiljade stanovnika na poljoprivrednim posedima. Gradski deo se nalazi u središtu, kružnog je oblika i zauzima šestinu od ukupne površine (1000 akara). U samom centru grada se nalazi vrt koji je okružen najvažnijim javnim i kulturnim ustanovama. Zatim slede Centralni park i sportski tereni. Svuda ukруг oko Centralnog parka smeštena je veličanstvena građevina nazvana Kristalna palata. To je veliki trgovački centar u kojem se izlaže najatraktivnija roba, a deo prostora se koristi kao zimska bašta.

U gradu ima ukupno pet avenija. One su prepoznatljive po drvoredima i prelepim kućama. Ipak, najveća i najlepša je treća ili Velika avenija u vidu pojasa zelenila. Šest veličanstvenih bulevara prolaze gradom od centra do spoljašnjeg oboda, deleći grad na šest jednakih delova ili četvrti. Kuće su izgrađene u koncentričnim prstenovima koje obrazuju avenije ili duž bulevara koji polaze od centra grada. Jedino kuće duž Velike avenije odstupaju od opšteg rasporeda u vidu koncentričnih prstenova i planski su raspoređene u obliku polumeseca. Prilikom podizanja kuća opštinske vlasti vode računa da se poštuje utvrđena ulična trasa, kao i da se kuće skladno povuku od nje. Arhitektura može biti raznolika jer se lična opredeljenja i ukus podstiču. Samo su sanitarni uslovi strogo propisani i moraju biti poštovani u svim delovima opštine.

Na samom obodu grada, duž železničke pruge koja ga okružuje, ređaju se fabrike, radionice, skladišta i slična postrojenja. Ovakvim rasporedom Hauard je nastojao da se olakša transport robe i da se istovremeno smanji promet vozila na ulicama grada. Prostorni plan ima i simboličan karakter. Industrija ima svoju funkciju, ali je njeno mesto na periferiji. Ovo potiče od Hauardovog uverenja da čak ni zadružno organizovani rad ne predstavlja kohezivni element u društvu. Tu ulogu imaju dokolica, potrošnja i građanske institucije, pa su te delatnosti smeštene u centru grada (upor. Fišman, 1997: 338).

Hauard je izneo svoj program uglavnom koristeći dijagrame i ekonomsku argumentaciju, ali se ogradio da su to samo apstrakcije koje treba razraditi za svaki poseban slučaj. Pošto je pazio da se ne pomeša stvarni cilj sa vizuelnom strukturom,

naglašavao je da radijalne skice moraju biti prilagođene samom terenu. Specifični oblici vrtnog grada nastaće kao rezultanta pejzaža i klime, industrije i raspoloživih tehnoloških kapaciteta zemlje u kojoj se nalazi. Plan za neki konkretan grad će nesumnjivo odstupiti od onoga kako ga je on opisao.

Prihodi i lokalna samouprava

Različitošću Hauardovih ideja od svih prethodnih utopijskih misli je realističan način na koji autor objašnjava kako bi plan mogao da bude izveden. Vrtni grad treba da bude podignut na poljoprivrednom posedu čija je tržišna vrednost relativno niska. Hauard je pošao od pretpostavke da je prilikom osnivanja vrtnog grada novac za kupovinu zemljišta pozajmljen, pa je nastojao da dokaže da su zakupnine sa poseda, koje se slivaju u blagajnu vrtnog grada, dovoljne da se odvoji novac u fond za otplatu duga i kamate, kao i da se održavaju svi oni poslovi koji su obično u nadležnosti opštine i lokalnih vlasti (komunalne usluge i rad ustanova iz oblasti kulture).

Opština vrtnog grada je, po pretpostavci, ekonomski nezavisna budući da je vlasnik celokupnog poseda. Čitav prihod se izvodi iz zakupnina koje su zasnovane na godišnjoj vrednosti zemlje. Na čelu opštine se nalazi Upravni odbor koji čine Centralni savet i resorna odeljenja. Članovi ovih tela se biraju na izborima i to mogu biti i muškarci i žene.¹ Centralni savet, osim što ima ovlašćenja koja mu pripadaju po zakonu o lokalnoj samoupravi, zastupa prava i interese opštine kao privatnog zemljoposjednika.

Migraciju stanovništva iz sela u grad uvek prati dodatno povećanje stanarina u gradu i obezvređivanje zemlje u selu. Kako se stanovništvo vrtnog grada bude uvećavalo, tržišni mehanizmi će i ovde delovati u pravcu povećanja zemljišne vrednosti i zakupnina. Pošto bi zemlja bila u javnom ili opštinskom vlasništvu, dobit koja nastaje zahvaljujući rastu grada koristila bi se za poboljšanje života cele zajednice jer bi omogućavala umanjeње poreza ili poboljšanje usluga. Rastuće zakupnine će doprineti kvalitetu života u vrtnom gradu.

Hauard je smatrao da će stvaranje određenog broja novih zajednica i premeštanje industrije iz zagušenih centara dovesti do rešenja problema vrednosti zemlje i u samim centrima. London je Hauardu poslužio kao model grada-giganta koji treba rasteretiti od prekobrojnog stanovništva. Kada bude osnovano više vrtnih gradova, značajan deo stanovništva Londona će se preseliti i omogućiti rekonstrukciju istorijskog centra. Hauard je pretpostavio da bi se tendencija iseljavanja nastavila i da bi stoga vrednost zemlje u Londonu značajno opala.

---

¹ U pogledu priznavanja aktivnog i pasivnog biračkog prava ženama, Hauard je prednjačio u odnosu na zakonsku regulativu. Knjiga je objavljena 1898. godine, u vreme kada ni u Engleskoj žene nisu imale pravo glasa (sve do 1918. godine).

London bi bio potpuno demagnetizovan, što bi dovelo do pada renti, ali i do povećanja poreza (upor. Howard, 1965: 154-155). Pokazalo se da njegovo predviđanje nije bilo tačno.

Opštinska i individualna inicijativa

Zbog isticanja duha zajedništva i kolektivnih vrednosti, a posebno javnog vlasništva nad zemljom, Hauarda mnogi smatraju pobornikom socijalizma. Često se zaboravlja da je u njegovoj teoriji privatna inicijativa podjednako bitna. Individualizam je ovde izbalansiran sa potrebama zajednice. Hauard je pokušao da usaglasi slobodu pojedinca i društvenu kontrolu.

Kao što je nagovešteno prvobitnim naslovom dela (*To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform*), vrtni grad predstavlja alternativu socijalističkoj revoluciji. Hauard ne poziva na društvenu reformu koja bi bila izvršena revolucionarnim putem, već smatra da će do istinske reforme doći mirno i spontano. Isto tako, u vrtnom gradu je bitno vlasništvo nad zemljom, a ne nad sredstvima za proizvodnju. Autor smatra da je pogrešno svu krivicu svaljivati na zemljoposedničku klasu, pošto je prirodno da svaki pojedinac sledi sopstvene interese. Po njemu, treba promeniti zemljišni sistem, a ne ukinuti klasnu podelu.

Hauard se ne zalaže za apsolutnu municipalizaciju, niti za ukidanje privatnog preduzetništva, već za kombinaciju ova dva principa. Stoga obim opštinskih ovlašćenja mora znatno da se uveća, ali opština ne bi smela da drži monopol. Odnos između opštinske i individualne inicijative bi bio proporcionalan visini prosečne zakupnine koju su potencijalni zakupci spremni da plate. Pošto se zakupnine određuju isključivo na osnovu ponuda hipotetičkih zakupaca, budžet opštine direktno zavisi od zadovoljstva stanovnika uslugama koje im opština pruža. Ako joj materijalna sredstva budu uskraćena, opština će morati neke poslove da prepusti privatnim firmama (upor. Howard, 1965: 90-91). Cilj je da se uspostavi potpuna kooperacija, efikasno delovanje i racionalna uprava. Privatnim korporacijama će se omogućiti da pružaju usluge ukoliko mogu da ih obezbede po povoljnijim uslovima.

Posao u prodavnicama Kristalne palate ne vodi opština, već razni pojedinci. Opština iznajmljuje trgovcima prostor i ograničava njihov broj u skladu s interesima potrošača i zajednice. Sve dok trgovac bude zadovoljavao potrebe potrošača, u Kristalnoj palati neće biti drugih zakupaca koji se bave istom vrstom trgovine jer zajednici nije u interesu da uvodi konkurenciju. Ne samo što će na taj način izgubiti deo prostora koji je namenjen rekreaciji, već će sve to uticati i na povećanje cena jer trgovci neće moći da nabavljaju robu po povoljnoj ceni. U takvom sistemu, konkurencija proizvodi efekat rasta cena i obaranja zakupnina za poslovni prostor (upor. Howard, 1965: 98-99).

Međutim, u slučaju da potrošači ne budu zadovoljni uslugama, upotrebiće se oružje konkurencije. Ljudi će imati institucionalizovan način da iskažu svoje

nezadovoljstvo koje će biti veoma moćno. Na zahtev izvesnog broja ljudi opština će izdati prostor trgovcu koji bude želeo da otvori konkurentsku radnju. Konkurentsko nadmetanje ovde nije tržišni mehanizam, već mera aktivne politike. Zahvaljujući principu lokalnog opredeljivanja, gradski trgovci će, da bi zaštitili sopstveni interes, više voditi računa o interesima zajednice.

Princip rasta

Kod većine utopijskih mislilaca uočljiva je težnja za sprečavanjem rasta i razvoja grada. Oni pretpostavljaju autarhične i izolovane zajednice, a model budućeg grada je najčešće zatvoren i završen. Hauard je shvatio da veliki grad sopstvenim nekontrolisanim rastom upropašćuje sam sebe. Zato je predlagao da rast grada bude u rukama reprezentativne javne vlasti. Opština, odgovorna za dobrobit svih svojih stanovnika, mora imati na raspolaganju sredstva koja će joj omogućiti da to i ostvari. Municipalna svojina je to sredstvo kojim se postiže načelo organskog ograničenja i kontrolisanog rasta, ravnoteže i funkcionalne potpunosti. Grad treba da se planira kao celina, a ne da se dozvoli da haotično raste. Efekat rasta ne bi smeo da narušava postojeće karakteristike grada.

Autor navodi primer Adelaide, grada u Australiji, koji je okružen „područjem parkova”. Grad je navodno rastao preskačući preko „područja parkova”, tako što je nastala Severna Adelaida. Kako ističe Džon Rejs (John Rejs), Hauard pogrešno koristi ovaj primer pretpostavljajući da je Severna Adelaida isplanirana nakon prvobitnog naseljavanja, kao način prevazilaženja populacionog rasta. Nije znao da su obe zajednice podignute u približno isto vreme. Sve u svemu, ovako je nastala Hauardova zamisao „društvenih gradova”. Grad koji jednom dostigne optimalnu veličinu više nema potrebe da se uvećava, već treba da se uklopi u jedan kompleksniji sistem. Vrtni grad može da raste jedino po principu zasnivanja novog vrtog grada na izvesnom odstojanju, tako da oba grada imaju sopstvenu zonu vrtova. Osnovni princip rasta je očuvanje pojasa vrtova koji okružuje grad, odnosno očuvanje seoskog područja. Nipošto se ne sme dozvoliti da gradsko jezgro zađe u poljoprivredno zemljište.

U administrativnom smislu to će biti zasebni gradovi, ali taj „grozd gradova” biće dobro povezan brzim prevoznim sredstvima. Njegovo uspešno funkcionisanje će omogućiti sistem železničkih pruga. Iz jednog u drugi grad stanovnici će moći da stignu za samo nekoliko minuta. Prema Hauardovom planu, svaki grad treba da bude direktnim linijama povezan sa susednim gradovima. Razvoj saobraćaja i sredstava komunikacije pružio je Hauardu realnu osnovu za decentralizovani urbani razvoj.

Ako želimo da vrtni grad ne zavisi u pogledu svih svojih viših funkcija od prenatrane metropole i da ne bude sveden na status satelita, potrebno je da se manji gradovi okupe u novu političku i kulturnu organizaciju. Njihova zajednička sredstva će omogućiti usluge kakve se mogu pružati samo kada ih koristi veliki broj ljudi

(univerzitet, specijalizovana bolnica, vrhunska opera i sl.). Nasuprot beskrajnoj i neurednoj difuziji konurbacije, Hauardov ideal su mali gradovi koji čine jedan mrežasti regionalni kompleks. Tako bi svaki stanovnik tog „grozda naselja”, iako živi u gradu vrlo male površine, uživao prednosti života u velikom gradu, a da i dalje na samo nekoliko minuta hoda ima sve blagodeti sela (upor. Howard, 1965: 142).

Hauardov najveći doprinos nije toliko u preoblikovanju fizičkog oblika grada, koliko u razvijanju organskih koncepcija na kojima se taj oblik zasniva. On je u urbanističkom planiranju obnovio antičko grčko shvatanje o prirodnim granicama rasta. Gradu je postavio biološke kriterijume dinamične ravnoteže i organskog sklada – sklada između grada i sela u široj ekološkoj shemi, kao i sklada između raznih gradskih funkcija. To se postiže ograničavanjem površine i gustine naseljenosti, pozitivnom kontrolom nad rastom grada, kao i osnivanjem novih samostalnih naselja čim zajednici zapreti povećanje koje bi ugrozilo dobro funkcionisanje njenog mehanizma (upor. Mamford, 2001: 549).

Hauard je bio svestan prigovora da takva shema grupe gradova odgovara nekoj novoj zemlji, ali ne i već izgrađenim gradovima, sa formiranim sistemom železnica. Stvaranje novog industrijskog sistema bi takođe moglo da predstavlja problem. Evo kako Hauard odgovara: „Ono što jeste bi moglo privremeno da onemogući ono što bi moralo biti, ali ne može zaustaviti hod napretka” (Howard, 1965: 145-146). Autor veruje da se na osnovu njegovog smelog plana, na slobodnom zemljištu mogu postići bolji rezultati, umesto što se pokušava da se stari gradovi prilagode novim i razvijenijim potrebama.

Kulturalizam sa primesama progresizma

U Hauardovom radu je teško razdvojiti individualističke i kolektivističke vrednosti, elemente liberalizma i socijalizma. Isto tako, za njegovu ideju vrtvog grada teško je odrediti da li pripada preurbanizmu ili urbanizmu, kulturalističkom ili progresističkom modelu.

Slično preurbanistima, Hauard daje novu viziju društva i predlaže reorganizaciju društvenih odnosa. Socijalni i ekonomski problemi su kod njega veoma zastupljeni, mada na vrlo praktičan način. Za njegov predlog se ne može reći da je u potpunosti depolitizovan jer na nekoliko mesta u knjizi kao da ulazi u polemiku sa marksističkom ideologijom, ali i s ideologijom *laissez-faire*, iako to ne čini eksplicitno. Međutim, pošto su modeli preurbanizma urodili sasvim neznatnim brojem konkretnih ostvarenja, Fransoaz Šoe vrtne gradove Ebenezera Hauarda obrađuje u okviru urbanizma.

Nova dilema se javlja pri pokušaju da se odredi Hauardovo mesto među modelima urbanizma (o progresističkom i kulturalističkom modelu videti: Šoe, 1978: 9-16, 22-35; Vujović, 1990: 7-8, 12-16.) Postoje neke karakteristike progresističkog modela koje možemo prepoznati kod Hauarda. Na primer, za

progresistički model je karakterističan racionalizam i vera u napredak pomoću nauke i tehnike. Efikasnost prostora se ostvaruje zoniranjem, tako što svaka funkcija zauzima posebnu zonu. Prostor je u velikoj meri otvoren i ispunjen zelenilom. Haurd takođe pridaje značajno mesto higijeni kada kaže da su osnovni zahtevi jednog stana dovoljan prostor, svetlost i vazduh. Iako je Haurdov plan grada elastičan, Šoe i tu prepoznaje crtu progresizma. „I njegova shema grada, sa svojih šest koncentričnih bulevara, i svojim tačno ograničenim četvrtima, podseća na preciznost Furijeovih ilustracija” (Šoe, 1978: 39). Osim toga, Haurdov „grozd gradova” nalik je usitnjenom poretku koji se javlja u pojedinim koncepcijama progresističkog modela.

Fransoaz Šoe vrtni grad svrstava u kulturalistički model zbog prvenstvenog značaja koji se pridaje zajedničkim vrednostima i međuljudskim odnosima. Zaista, Haurd upućuje nostalgičnu kritiku zbog nestajanja starog organskog jedinstva grada. On je želeo da oživi prednosti koje je veliki grad imao pre nego što je svojim neobuzdanim rastom lišio stanovnike tih blagodeti. U potrazi za različitost, Haurd naglašava sociološke činioce, pa vodi računa o socijalnoj heterogenosti i uravnoteženoj distribuciji različitih kategorija stanovništva u vrtnom gradu. Stanovništvo mora biti sastavljeno od svih starosnih grupa, zanimanja i društvenih klasa. Ideja zajedništva i kolektivnog duha se ostvaruje kroz demokratske obrasce, a duhovne potrebe dolaze u prvi plan.

I progresistima i kulturalistima se zamera što grad vide kao statični model koji je često otrgnut od stvarnog vremena, te tako postaje utopijski. Haurd je učinio da njegov vrtni grad ne ostane utopija.

Ostvarenja vrtnog grada

Prvi vrtni grad Lečvort

Prvo izdanje Haurdove knjige (*To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform*) pojavilo se 1898. godine. Već sledeće godine Haurd je osnovao udruženje (Garden City Association) koje je razmatralo načine primene plana. Među članovima Udruženja bili su političari, stručnjaci, industrijalci (među njima i industrijski magnati Džordž Kedberi i Vilijam Lever koji su razvijali industrijski paternalizam krajem devetnaestog veka).

Haurd je 1902. godine izdao drugo, izmenjeno izdanje svoje knjige, sa upečatljivijim naslovom po kome je ona danas poznata (*Garden Cities of To-Morrow*). Podrška je rasla, pa je Udruženje formiralo osnivačku kompaniju (Garden City Pioneer Company), čiji je izvršni direktor bio sam Haurd. Zadatak kompanije je bio da obezbedi zemljište na kojem će biti podignut vrtni grad i da njime upravlja. Potraga za odgovarajućim terenom je bila vrlo temeljna, sve dok nije pronađeno

poljoprivredno dobro u severnom Hertfordširu, na oko 55 kilometara severno od Londona. Ono je bilo dovoljno izolovano, a ipak povezano sa Londonom drumom i glavnom železničkom prugom. Imanje se zvalo Lečvort prema jednom zaseoku u kojem je živelo svega dvadesetak stanovnika (upor. Fišman, 1997: 346).

Do tada nepoznate arhitekta Rejmond Anvin i Bari Parker izabrani su za planere prvog vrtnog grada. Plan Anvina i Parkera iz 1903. godine predviđao je površinu od oko 500 hektara za gradski deo opštine i još 1000 hektara za ruralni pojas. Sam teren je primorao Anvina i Parkera da napuste Hauardov koncentrični model. Ipak, njihov plan je poštovao princip zoniranja. Zasebni delovi grada su određeni za rezidencijalnu, trgovinsku, industrijsku i poljoprivrednu zonu. Zelene površine, javne ustanove i stanica su smešteni na centralnom platou, zatim slede brojne stambene jedinice. Kao što je Hauard zamislio, čitav grad je okružen poljoprivrednim pojasom.

Iako su na samom početku dobijene značajne investicije, rani razvoj grada karakteriše nedostatak spremnih novčanih sredstava. Zato je kompanija bila u veoma slaboj poziciji i nije mogla da propisuje stroge uslove za izgradnju. Realizacija Lečvorta se odvijala uz teškoće. Mnogi preduzimači su smatrali da lokacija nije nimalo privlačna. Bilo je veoma teško motivisati industrijske proizvođače da izmeste svoja preduzeća iz velikog grada i rasporede ih na određenoj udaljenosti od njega. Poznato je da je industrija tesno povezana sa velikim gradom kao potencijalnim tržištem i izvorom radne snage. Stanovništvo takođe nije bilo spremno da napusti velike gradove, pa je vrtni grad naseljavan mnogo sporije nego što je Hauard pretpostavljao. Populacija Lečvorta se nije značajnije uvećavala sve do Drugog svetskog rata, nakon kojeg je Lečvortu dodato nekoliko stambenih naselja (1947, 1961. i 1971. godine). Danas ima populaciju od oko 33 hiljade stanovnika.

U prvo vreme, železničke kompanije su često organizovale ekskurzije do grada. Ljudi su se čudili ovom društvenom eksperimentu i ponekad ga ismevali. Prvi stanovnici Lečvorta su smatrani nepopravljivim idealistima. Često je navođen primer zabrane prodavanja alkohola, potpuno atipičan za britanski grad. Džon Betdžeman je u svojim pesmama (*Group Life: Letchworth, Huxley Hall*) stanovnike Lečvorta opisao kao prave čudake po pitanju zdravlja.

Društveni život u Lečvortu je od početka bio vrlo bogat – obeležavanje raznih praznika, pesničke večeri, predstave, predavanja i ozbiljne diskusije. Imajući to u vidu, Hauard je morao da bude zadovoljan rezultatima, iako jedan važan cilj nije postignut. Naime, Lečvort nikada nije uspeo da obezbedi jeftino stanovanje za najsiromašnije radnike.

Princip opštinskog upravljanja zemljom jedan je od osnovnih principa vrtnog grada koji ni u jednom od sledećih pokušaja nije ostvaren u čistom obliku. Prvobitna kompanija koja je formirana za osnivanje Lečvorta bila je vlasnik čitavog poseda. Ona je davala pod zakup zemljište za podizanje kuća, kao i obradivu zemlju. Svi građani su bili akcionari, tako da im je bilo omogućeno da kontrolišu da li je novac

investiran za zajedničko dobro. Nakon što je zapretila opasnost da Kompanija bude privatizovana, a javni interes zanemaren, Parlament je 1962. godine doneo akt kojim je formirano javno telo (Letchworth Garden City Corporation) čija je uloga da preuzme poslove osnivačke kompanije. Ova korporacija je 1995. godine zamenjena poslovnim društvom koje zvanično ima status dobrotvorne ustanove (Letchworth Garden City Heritage Foundation). Nastojeći da očuva prvobitnu filozofiju osnivačke kompanije, Fondacija svoje prihode reinvestira u zajednicu vrtnog grada. Kada je 2003. godine pompezno obeležena stogodišnjica prvog vrtnog grada, Fondacija je svečano otvorila stazu za šetnju i vožnju biciklom, koja okružuje ceo grad. Lečvort je jedinstveni grad u kojem je čitav prihod od korišćenja zemlje namenjen dobrobiti lokalne zajednice. Nakon više od sto godina ovaj princip i dalje važi.

Vrtni grad Velvin

Prilikom osnivanja drugog vrtnog grada Velvina 1919. godine, Hauard nije konsultovao ostale članove Udruženja, što inače nije bilo njemu svojstveno. Sam je sakupio dovoljno novca za kaparu od 10% i kupio novi posed, takođe u Hertfordširu, između Lečvorta i Londona. Površina poseda je bila oko 600 hektara. Kompanija za osnivanje drugog vrtnog grada (Second Garden City Ltd.) formirana je 1920. godine. Plan Velvina je poveren Luju de Soasonu.

Kada je izgradnja Velvina započeta, materijalna sredstva su bila veoma oskudna, pa je prihvaćen zajam od vlade. Zahvaljujući državnim investicijama, osnivačka kompanija nije bila u onako slaboj poziciji kao što je bio slučaj u prvom vrtnom gradu. Zato je gradnja u Velvinu bila striktnija nego u Lečvortu. U okviru sistema zakupa, trebalo je da se odobri spoljašnji projekat za svaku pojedinačnu zgradu. Velvin nije arhitektonski zanimljiv kao Lečvort, ali je zato uz vladine donacije omogućio kvalitetno stanovanje za siromašne radnike.

Pošto je bliži Londonu nego Lečvort, Velvin je dosta brzo rastao privlačeći industrijske proizvođače i nove porodice. Međutim, iz istog razloga, Velvin ima veći udeo stanovnika koji svakodnevno putuju na posao u London. Neki članovi Udruženja su Velvin zbog toga smatrali gradom-satelitom, a ne pravim vrtnim gradom. Iako se nalazi na određenoj udaljenosti od velikog grada i fizički je odvojen od njega zelenim pojasom, grad-satelit je niža urbana forma u odnosu na vrtni grad jer podrazumeva ekonomsku zavisnost od centralnog grada (upor. Pepper, 1978: 324).

Iz više razloga Velvin je samo formalno vrtni grad. U njemu danas živi oko 55 hiljada stanovnika. Društveni život u gradu dugo nije bio razvijen jer nije bilo dovoljno javnih ustanova. Takođe, poljoprivredni pojas nikada nije pripojen naselju i upravo ta činjenica ukazuje da Velvin nije vrtni grad u Hauardovom smislu. Ipak,

iako nisu potpuna ostvarenja Hauardovih ideala, Lečvort i Velvin su ekološki zdrave zajednice koje se i danas mogu uzeti za primer.

„Novi gradovi” u Engleskoj

Tridesetih godina dvadesetog veka britanskoj vladi je upućeno nekoliko predloga koji su podržavali ideju vrtnih gradova sa ciljem decentralizacije Londona. Ipak, sami predlozi nisu imali značajnijeg uticaja na urbanu politiku te zemlje. Tek je u vreme obnove britanskih gradova posle Drugog svetskog rata istaknut značaj urbanog planiranja. Zakonom o novim gradovima iz 1946. godine predviđena je izgradnja obruča novih gradova oko Londona i u drugim delovima Velike Britanije. Prihvaćen je Plan Velikog Londona (Greater London Plan) koji je uradio Patrik Aberkrombi 1944. godine. Izgradnja šireg gradskog područja Londona podrazumevala je osnivanje gradova-satelita. Ideja je bila da ovi gradovi budu nalik Lečvortu i Velvinu, mada su projektovani da budu mnogo veće površine, a predviđeni broj stanovnika je bio od 60 hiljada do 100 hiljada.

Osim Londona, satelite je trebalo da dobiju Glazgov, Njukasl i Kardif. Ciljevi su bili različiti: da se reši stambeno pitanje velikog broja ljudi koji su ostali bez doma u ratu, zatim da se veliki gradovi rasterete od prekobrojnog stanovništva, ali i da se podstakne ekonomski razvoj u svim delovima zemlje. Do 1970. godine u Engleskoj je, u tri talasa, osnovan ukupno 21 „novi grad”. Ipak, ni to nije bitnije uticalo na rasterećenje prestonice. Pošto plan nije odgovorio na aktuelne potrebe, nastavljena je tendencija širenja predgrađa oko velikih gradova. U vreme vlade Margaret Tačer ova ideja je definitivno napuštena.

Jedan od najvrednijih doprinosa „novih gradova”, kao i Velvina, jeste rejonizacija industrije. Ovde su industrijska postrojenja odvojena od stambenih četvrti uskom trakom slobodnog prostora pod zelenilom. Podignut je manji broj višespratnih zgrada, pošto ni Hauard nije isključivao mogućnost višespratnog stanovanja. U ovim gradovima nema sirotinjskih četvrti, nezdravih fabrika i neestetskih skladišta (upor. Mamford, 2001: 496).

Harlou je jedan od najpriятnijih engleskih „novih gradova”. Više od jedne trećine grada je pod zelenilom, a ovdašnji gradski park je jedan od najvećih parkova u Velikoj Britaniji. Harlou je po estetskim i ekološkim kriterijumima ispred ostalih gradova, ali je u ekonomskom pogledu lošije rangiran. Jedan od problema u ovom gradu je nedovoljan broj radnih mesta. Osim što ima veliki udeo dnevnih migranata, nezaposlenost trenutno iznosi oko 10%,² dok je nezaposlenost u Ujedinjenom Kraljevstvu 5,1% prema popisu iz 2001. godine. Što se tiče stanovanja, Harlou je zanimljiv po tome što veliki broj porodica živi u iznajmljenim stanovima, od kojih su neki u vlasništvu lokalne vlasti.

² Podatak je preuzet sa sajta: en.wikipedia.org/wiki/Harlow

Harlou je sastavni deo čitavog jednog „grozda gradova” u okviru zelenog pojasa koji se proteže od Esekse do Hertfordšira. Generalno posmatrano, to su društveno i ekonomski relativno uspešni gradovi o čijem razvoju danas brine vladina agencija English Partnerships.

Vrtno predgrađe Hampsted

Pokret vrtnih gradova je često pogrešno predstavljan kao homogeno telo u kojem nije bilo većih oscilacija u shvatanjima. Međutim, Hauardov koncept vrtne gradove se vremenom menjao. Rejmond Anvin je bio među onima koji su dosta rano bili skloni da podrede težnju za osnivanjem samostalnih vrtne gradova trenutnim regionalnim potrebama. Suočen u praksi sa teškoćama podizanja i naseljavanja vrtne gradove Lečvorta na znatnoj udaljenosti od glavnog grada, Anvin je rešio da prenese Hauardove ideje na predgrađa, iako je to u suprotnosti sa izvornom idejom vrtne gradove. U kontekstu rastuće metropole, vrtne predgrađe bi dovelo do bolje distribucije stanovništva i pažljivog planiranja upotrebe zemljišta, što bi zaustavilo prekomernu koncentraciju i unapredilo život na nivou lokalne zajednice (upor. Luccarelli, 1995: 141).

Izgradnja Hampsteda je započeta 1907. godine na periferiji Londona. Anvin i Parker, ispravivši greške koje su napravljene prilikom podizanja Lečvorta, ostvarili su jednu mnogo koherentniju celinu individualnih vrtova-okućnica koje upotpunjuju javne površine sa šumama i igralištima (upor. Mamford, 2001: 401). U Hampstedu je postignuta veća ujednačenost, kao i estetski standard koji je izostao u Lečvortu. To je ovom predgrađu dalo prijatniji izgled jer je kao celina jedinstveniji. Prihvaćene su inovacije američkih planera: „super-blok” sa zatvorenom prilaznom ulicom, interpolirane zelene površine i unutrašnji vrtovi u stambenim blokovima. Luis Mamford smatra da Hampsted predstavlja kulminaciju otvorenog planiranja predgrađa. Mala gustina naseljenosti, prizemne kuće i obilje otvorenih zelenih prostranstava su njegove najbitnije karakteristike.

Hampsted je, međutim, naselje-spavaonica. On nema sopstvenu proizvodnu osnovu, niti razvijen društveni centar. Malobrojne su porodice s niskim prihodima koje su ovde mogle sebi da obezbede kućicu sa dvorištem. Projekat je planiran kao rezidencijalno predgrađe za sve klase, ali društvena ravnoteža nikada nije postignuta – gotovo čitava populacija Hampsteda pripada srednjoj klasi. Druga specifičnost je da, prema popisu iz 2001. godine, u ovom predgrađu 37,1% stanovnika čine Jevreji.³ Jedno od mogućih objašnjenja leži u činjenici da je pri osnivanju postavljen cilj da naselje bude tiho, te da se ne oglašavaju crkvena zvana.

³ Podatak je preuzet sa sajta: en.wikipedia.org/wiki/Hampstead_Garden_Suburb

Vrtni grad i/ili suburbanizacija u SAD-u

Ideja vrtnog grada se veoma brzo širila po celom svetu. Istaknut primer primene koncepta vrtnih gradova za potrebe dnevnih migranata u SAD-u jeste Radburn u Nju Džerziju, osnovan 1929. godine. Osnivač je bilo privatno udruženje (Radburn Association) koje je bilo opunomoćeno da njime upravlja i da oporezuje njegove stanovnike, kako bi moglo da vodi računa o razvoju i imidžu naselja.

Plan Radburna su uradili arhitekte Klarens Štajn i Henri Rajt. Najupečatljivije karakteristike ovog plana su „super-blokovi” koji sadrže veliko unutrašnje zelenilo, kao i upotreba podvoznjaka da bi se obezbedilo odvajanje automobilskog i pešačkog saobraćaja. Automobilski saobraćaj kruži perifernim putevima oko rezidencijanih blokova, imajući pristup kućama preko zatvorenih ulica. Kuće gledaju prema zelenilu koje je ispresecano mrežom pešačkih staza. (upor. Luccarelli, 1995: 151) Danas, kada mnoge američke porodice imaju više od jednog automobila, ovakav plan naselja povlači za sobom veću zagušenost saobraćaja. Inače, Radburn je uobičajeno predgrađe srednje klase i kao takvo je relativno homogena zajednica.

Možda je iznenađujuće to što su vlada SAD-a i predsednik Franklin Ruzvelt, makar privremeno, podržavali ideju vrtnog grada. U vreme Velike depresije, Reksford Tagvel se zalagao da vlada podiže nove gradove i da bude vlasnik zemljišta i kuća. Predviđao je stvaranje tri hiljade gradova zasnovanih na Hauardovim principima. Da bi izbegao etiketiranje ovih gradova kao socijalističkih ili komunističkih, Tagvel je svoju viziju izmenio i preimenovao – grad sa zelenim pojasom (greenbelt town). Cilj je bio da se obezbedi kvalitetno stanovanje po pristupačnoj zakupnoj ceni za porodice sa srednjim prihodima, a pretpostavljalo se da bi osnivanje novog grada otvorilo nova radna mesta i pomoglo ekonomski oporavak posle Velike depresije.

Novac za finansiranje Tagvelovog projekta je obezbeđen 1935. godine. Ipak, osnovana su samo tri grada okružena šumskim pojasom (Greenhills, Ohio; Greenbelt, Maryland; Greendale, Wisconsin). U ovim gradovima kuće i stanovi su bili u vlasništvu federalne vlade. Izvan grada se nalazila poljoprivredna zemlja koja je davana pod zakup. Novoosnovani gradovi u SAD-u nikada nisu privukli poslovne kompanije i industriju, pa su tako postali gradovi-spavaonice. Posle Drugog svetskog rata najpre je poljoprivredna zemlja prodana privatnim vlasnicima, a zatim su prodane i kuće i stanovi. Jedino je Grinhils do danas zadržao selo u svom sastavu.

U Hauardovo vreme je proces suburbanizacije bio vrlo intenzivan u anglo-američkom svetu. To ga je inspirisalo da osmisli vrtne gradove kao alternativu takvom razvoju. Međutim, primena koncepta vrtnog grada u planiranju naselja u SAD-u ne samo da nije sprečila suburbanizaciju, već su novoosnovani gradovi i sami postali predgrađa većih gradova. U Engleskoj su se vrtne gradovi razvijali zahvaljujući vladinim investicijama i dobrim zakonima, ali u SAD-u to nije bio slučaj. S druge strane, Hauard je zamišljao vrtne grad kao mesto u kojem vladaju

dobra volja, altruizam i saradnja među ljudima. Nasuprot tome, u američkim predgrađima bili su приметni otuđenost i odsustvo bilo kakvog oblika društvene angažovanosti na lokalnom nivou.

Ideja vrtnih gradova u Rusiji

Na primeru Rusije se može videti kako su pojedine nacionalne karakteristike i drugačije društvene okolnosti dovele do iskrivljavanja ideje vrtnog grada. Analiza primene Hauardovih ideja u Rusiji jasno pokazuje u čemu je suština ovog koncepta: svaki nacionalni vrtni grad može biti podignut u skladu sa nacionalnim ukusom i ekonomskim potrebama. Prema opštim kriterijumima koji su postavljeni na konferenciji u Engleskoj 1922. godine, pravi vrtni grad mora da ispuni sve sledeće uslove: da bude dovoljno veliki da bi bio nezavisan grad u kontekstu zemlje u kojoj se nalazi, da bude napravljen za sve klase kako bi posedovao snažno civilno biće, da omogući da se odvija industrija, da bude isplaniran kao celina, da kombinuje ruralne i urbane interese, i najbitnije, da kontroliše celokupno zemljište na kojem je podignut i koje ga okružuje (upor. Pepper, 1978: 322).

Ruski prevod Hauardove knjige objavljen je 1911. godine. U predgovoru ruskom izdanju, Hauard je napisao da je uveren da će Rusija, sa svojim ogromnim prostranstvima slabo naseljene zemlje, dugo biti arena za seriju blistavih eksperimenata u oblasti urbanizma. To se delimično i ostvarilo nekoliko godina kasnije, ali je razlog tome bila nacionalizacija zemlje posle oktobarske revolucije 1917. godine.

Najvatreniji zagovornik ideje vrtnog grada u Rusiji je bio arhitekta Vladimir Semjonov. On je smatrao da principi razrađeni u naprednim zemljama moraju biti prilagođeni prirodnim uslovima u Rusiji i ruskom mentalitetu. Bio je uveren da je upravo Rusija ta koja može da potvrdi ispravnost i vitalnost Hauardovih principa. Za razliku od prenaseljene Engleske, u kojoj će Lečvort zauvek ostati satelit Londona, Rusija ima sve prave preduslove, ako se ima u vidu razvoj Sibira i centralne Azije i kolonizovanje nenaseljenih regiona (upor. Cooke, 1978: 356-357).

Trudeći se da Hauardovu teoriju prilagodi ruskim uslovima, Semjonov je 1912. godine projektovao prvi vrtni grad u Rusiji. To je bila Prozorovka, grad-spavaonica za zaposlene u železnici, koji je od Moskve udaljen 40 kilometara. Obilje zelenih površina povezano je sa zelenim pojasom i poljoprivrednim okruženjem grada. U centru se nalaze rekreacioni centri, pozorište, biblioteka, crkva i železnička stanica. Postoje javna kupatila i servisi za pranje rublja, a podignuta je i bolnica. Komunalne usluge su dobro organizovane: snabdevanje vodom iz arteških bunara, električna energija, odvajanje otpadaka za reciklažu (upor. Cooke, 1978: 357).

Od 1912. do 1917. godine Prozorovka je bila model za buduću gradnju vrtnih naselja, vrtnih sela i vrtnih predgrađa u Rusiji. Međutim, rat i revolucija su onemogućili da se ostvari izgradnja planiranih prigradskih naselja u okolini Sankt

Petersburga. Postojao je i projekat za naselje „Kaunis i Tajvola” na Kareljskom zemljouzu. Čak je bilo formirano akcionarsko društvo koje bi upravljalo zemljom, kao što je Hauard predlagao, ali ni taj plan nije realizovan.

Godine 1918. Moskva je postala prestonica. Planovi za rekonstrukciju grada i okoline bili su inspirisani modelom vrtnog grada. Shema koju je predložio arhitekta Boris Sakulin 1922. godine podseća na Hauardov „grozd gradova”, a ima sličnosti i sa Aberkrombijevevim planom za širenje Londona (koji je nastao kasnije). Sakulinov plan obuhvata čitav moskovski region i odnosi se na postojeća naselja, gradove različite veličine čiju ekonomsku osnovu čini industrija koju treba izmestiti iz Moskve. Za razliku od Hauarda, Sakulin smatra da je svako populaciono ograničenje veštačko i proizvoljno. Tešku industriju je uveo u svoje vrtne gradove, čime je odbacio Hauardovu prećutnu pretpostavku da zdravo životno okruženje u gradu može biti ostvareno samo kao parazit nekog prljavog proizvođača (upor. Cooke, 1978: 359).

Na idejnom planu, uticaj Ebenezera Hauarda je uočljiv u okviru polemike urbanista i dezurbanista 1929–1931. godine (videti Vujović, 1982: 65-73). Obe strane u diskusiji su odbacivale neobuzdani rast tradicionalne metropole. Zalagali su se za prevazilaženje ekonomskih, društvenih i kulturnih suprotnosti između grada i sela. Da bi se postigla decentralizacija industrije i uravnotežen razmeštaj stanovništva, preporuka je da nove fabrike treba podizati izvan velikih gradova. Kao i Hauardu, cilj im je rekonstrukcija postojećih gradova i usporavanje njihovog rasta. Urbanisti predlažu mala, ali tehnički napredna naselja, koja bi ujedinila grad i selo. Kod njih je zastupljena ideja zoniranja, tako da je industrija odvojena od stanovanja i kulturnih aktivnosti. Grupe naselja, povezane transportom i komunikacijama, činile bi mrežu „socijalističkih gradova”, vrlo sličnih Hauardovim „društvenim gradovima”.

Od početka 1930-ih godina na Hauardovu teoriju se sve manje gledalo sa odobravanjem. Dok je ranije isticano njegovo proletersko poreklo, od tada je sve češće nazivan ocem buržoaskog gradskog planiranja. Njegov način razmišljanja je proglašen sitnoburžoaskom utopijom. Ovakvo mišljenje je zasnovano na marksističkom shvatanju da u kapitalizmu nijedan pojedinac ne poseduje sposobnost za onaj spontani pokret od kojeg je Hauardov magnetni princip zavisio. Pretpostavka na kojoj se zasnivala čitava njegova teorija tumačena je kao dobronamerna liberalna iluzija (upor. Cooke, 1978: 361).

Ideja vrtnih gradova je i dalje bila prisutna, iako se planeri više nisu bavili Hauardovom teorijom. Idealnom stambenom formom smatrani su blokovi sa četiri do pet spratova, raspoređeni u zelenilu, tako da je stambeni deo naselja zelenim pojasom zaštićen od industrijske zone. Naselja treba da budu raspoređena u grozdovima međusobno povezanih gradova, čija veličina ne mora da bude jednaka, već treba da bude usklađena sa njihovom proizvodnom osnovom i kulturnom ulogom u okviru okruga koji pruža osnovnu dnevnu samodovoljnost. Shema

usvojena na nivou rasporeda naselja je bila u suštini Sakulinova modifikacija Hauardovih predloga, ojačana marksističko-lenjinističkim principom da se naselje automatski smešta tamo gde postoji industrija.

Ketrin Kuk (Catherine Cooke) dokazuje da su u sovjetskom vrtinom gradu zadovoljeni svi oni kriterijumi koji su postavljeni nacionalnim vrtnim gradovima. Unija grada i sela, u kojoj su eliminisani nedostaci oba, stvorena je na kolektivno kontrolisanoj zemlji za zajednicu čiji je način života organizovan u svim mogućim aspektima. To što tela koja vrše kolektivnu zemljišnu kontrolu nisu demokratski izabrana manje je važno. Iako model nije uvek uspešno ostvaren, sovjetski vrtini grad predstavlja „nacionalno korektno rešenje formule vrtnog grada” (Cooke, 1978: 362).

Postavlja se pitanje zašto je Hauard privukao onoliko intelektualne pažnje u Sovjetskoj Rusiji. Holistički pristup je zaista dao veliku vrednost njegovom predlogu. Međutim, interesantno je da je kolektivistička crta u Hauardovom radu privukla veću pažnju u Rusiji nego u Evropi. Socijalistička ideja o preobražaju načina života poklapala se sa Hauardovim predviđanjem nastanka nove civilizacije koja će počivati na služenju zajednici. Pošto je Hauardov predlog podrazumevao fizičku fleksibilnost naselja i društveno-političku promenu u životu zajednice, vrtini grad je u Rusiji dobio sasvim novo značenje. Tako su pojedini aspekti ideje prenaplašeni i dovedeni do krajnosti, uprkos činjenici da Hauardova koncepcija nije isključivala privatno vlasništvo i individualnu inicijativu.

Nova kolonija u Kragujevcu

Ideja vrtnog grada Ebenezeru Hauarda imala je posredan uticaj na urbanistički plan Kragujevca. Tridesetih godina XX veka godina knjiga arhitekta Rejmunda Anvina (*Town Planning in Practice*) bila je biblija mnogih planera. Među njima je bio i arhitekta Mihailo Radovanović. U srpskom urbanizmu on je interpretirao model vrtarskih kolonija u čijoj su osnovi iskustva vrtnog predgrađa Hampsted (upor. Trifunović, 2004: 121).

Početak 1931. godine, izrada Generalne skice novog regulacionog plana grada Kragujevca poverena je Mihailu Radovanoviću, arhitekti iz Beograda. Generalni regulacioni plan grada Kragujevca je urađen za potrebe populacije od 75 hiljada stanovnika, koliko je prognozirano da će iznositi demografski rast do 1981. godine. Građevinski reon je znatno proširen (sa 270 na 960 hektara). Planirano je postupno širenje gradske teritorije. Nova stambena naselja su koncipirana prema teoriji vrtinih gradova, u obliku vrtarskih kolonija. Kako navodi Veroljub Trifunović, plan je predviđao osnivanje više ovakvih stambenih naselja, ali je do Drugog svetskog rata realizovana samo Nova kolonija.

Ovo radničko naselje sagrađeno je između 1936. i 1938. godine u neposrednoj blizini Vojnotehničkog zavoda. Za radnike ovog zavoda podignuto je 250 kuća. Otplaćivali su ih dugoročno jer je investitor bio Penzioni fond radnika

Vojnotehničkog zavoda. Bio je to ozbiljan korak u rešavanju stambenih problema radnika u Kragujevcu.

Površina Nove kolonije iznosi oko 16 hektara. Na zemljištu približnih dimenzija 400 x 400 metara formirano je četrnaest stambenih blokova. Ulična mreža je mekim linijama prilagođena topografiji. Izuzetak je glavna pristupna ulica koja povezuje koloniju sa zavodima i gradskim centrom. Ona je i bogatije profilisana od ostalih tako da ima rang šetališta, sa skverom kao završnim motivom. Stambene zgrade su podizane organizovano. Građena su tri tipa kuće različite veličine. Kuće su bezornamentalne, jednostavne, ali kvalitetno urađene. Javnih objekata u koloniji nema (upor. Trifunović, 2004: 128-130).

Masovno streljanje stanovnika Kragujevca 1941. godine izvršeno je upravo na terenima koji su Generalnim regulacionim planom bili određeni za proširenje građevinskog reona. Slivovi Sušičkog i Erdoglijskog potoka, umesto da budu vrtna naselja, postali su stratište (videti Trifunović, 2004: 139).

Generalni regulacioni plan grada Kragujevca intenzivno je primenjivan samo jednu deceniju. U uslovima rata i posleratne obnove praktično nije bio na snazi. Do 1961. godine pripremljen je novi generalni plan Kragujevca, pri čemu postojeći plan nije uvažavan. Dotadašnji kulturalistički pristup, zasnovan na načelu kontinualnog razvoja grada, nije odgovarao novim progresističkim socijalnim okolnostima. Plan arhitekta Mihaila Radovanovića, urađen s idejom razvijanja i unapređivanja postojećeg, nije mogao da se uskladi s revolucionarnim shvatanjima (upor. Trifunović, 2004: 149). Tako je kod nas napuštena ideja osnivanja vrtarskih kolonija, a podignuta Nova kolonija polako gubi svoj identitet.

Zaključak

Idejom vrtnog grada Ebenezer Haurard je ponudio alternativu velikom industrijskom gradu. Haurard je pošao od shvatanja grada kao totaliteta i to je jedan od njegovih najvećih doprinosa misli o gradu. Grad je posmatrao kao organsku celinu u kojoj su uravnotežene njegove osnovne delatnosti. Uvođenje komunalne svojine nad zemljištem imalo je za cilj povećanje odgovornosti opštinskih vlasti. One treba da vode računa o javnim interesima, između ostalog tako što će sprečiti neumeren rast i narušavanje ravnoteže između različitih gradskih funkcija.

Haurardov koncept vrtnog grada se često pogrešno tumači. Budući da je vrtni grad zapravo grad-selo, ova ideja se ponekad proglašava antiurbanom. Sa ovim je povezano uverenje da se Haurard zalaže za ruralizaciju grada. Međutim, vrtni grad je prvenstveno urbana sredina. Autor kritikuje veliki industrijski grad, a ne grad uopšte. Druga česta greška jeste poistovećivanje vrtnog grada sa predgrađem. Ova zabluda potiče od Haurardovog predloga za decentralizaciju osnivanjem gradova-satelita.

Pravi vrtni grad je trebalo da bude ekonomski, politički i kulturno nazavisan od bilo kog drugog grada. U praksi je vrtni grad najčešće postajao naselje-spavaonica, umesto da zasnuje sopstvenu poslovnu i proizvodnu osnovu. Otvoreno planiranje i ozelenjavanje je smatrano dovoljnim dokazom da je ideja vrtnog grada ostvarena.

U drugoj polovini dvadesetog veka Haurardov uticaj je opao iz više razloga. U novoosnovanim gradovima se pokazalo da život u vrtnom gradu ima mnogo nedostataka. Na primer, javni prevoz je bio skup i nedovoljan zbog male gustine naseljenosti. Lokalne industrije nisu uspevale da obezbede zaposlenje za sve stanovnike, pa su mnogi putovali na posao u veće centre. Takođe, Haurard nije dovoljno razradio mehanizme zaštite od monopola, pa se često dešavalo da jedna kompanija dominira u svojoj delatnosti.

I pored Haurardovih teorijskih i praktičnih doprinosa urbanom planiranju, osnivanje vrtnih gradova nije sprečilo koncentraciju stanovništva i kapitala. Proces suburbanizacije je takođe nastavljen. Haurard je potcenio gravitacionu snagu velegradskog centra u privredi usmerenoj na sticanje novca, čiji je krajnji cilj trgovina i gde se prestiž meri visokim stanarinama i skupom prenatrpanošću (upor. Mamford, 2001: 552). Zagušenost Londona nije smanjena, ali zato više od dva miliona ljudi u engleskim „novim gradovima” živi u izuzetno dobrim stambenim i ekološkim uslovima. Poslednjih nekoliko decenija kvalitet života u Londonu je veoma poboljšan. Haurardov koncept je nesumnjivo imao značajnog uticaja na vrednosne stavove stručnjaka, a posebno na podizanje ekološke svesti pojedinaca.

Kao preteča koncepta održivog razvoja, vrtni grad predstavlja održivi spoj prirode i grada, kojem se i danas teži. Koncept vrtnog grada je jedna varijanta „održivog grada” (videti Pušić, 2001: 206) koji takođe podrazumeva granice rasta, organizovanje gradskih funkcija, ekološki balans, koncept javnog dobra i javnog interesa, razvijeno civilno društvo, participaciju građana u donošenju odluka. Princip održivosti u planiranju i razvoju gradova je regionalistička ideja čija su suštinska obeležja lokalna autonomija i decentralizacija. Haurardov holistički pristup se dosledno uklapa u koncept održivog razvoja koji, pored ekološkog, obuhvata socijalni, ekonomski, politički i kulturni aspekt. U tom smislu je Haurardova ideja vrtnog grada bila mnogo više vizionarska nego utopistička.

Literatura

- Cooke, Catherine (1978): Russian Responses to the Garden City Idea, *The Architectural Review*, CLXIII, br. 976: 353-363
- Fišman, Robert (1997): Ebenizer Haurard i njegov koncept vrtnog grada, u: Perović, Miloš (prir.) *Istorija moderne arhitekture*, Knjiga 1, Beograd: IDEA – Arhitektonski fakultet
- Glasscock, Rebecca (1996): *Ebenezer Howard: 1850-1928 and the Garden City*, www.uky.edu/Classes/PS/776/Projects/Howard/howard.htm

- Гутнов, Алексей; Глазычев, Вячеслав (1990): *Мир архитектуры. Лицо города*, Москва: Молодая гвардия
- Howard, Ebenezer (1898): *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, London: Swan Sonnenschein
- Howard, Ebenezer (1965): *Garden Cities of To-Morrow*, Cambridge: The M.I.T. Press
- Lazarević, Nada (1988): *Grad između empirije i utopije*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije
- Luccarelli, Mark (1995): *Lewis Mumford and the Ecological Region: The Politics of Planning*, New York – London: The Guilford Press
- Lucey, Norman: *The Effect of Sir Ebenezer Howard and the Garden City Movement on Twentieth Century Town Planning*, www.rickmansworthherts.freerve.co.uk/howard1.htm
- Mamford, Luis (2001): *Grad u istoriji*, Beograd: BOOK – MARSO
- Pepper, Simon (1978): Introduction: The Garden City Legacy, *The Architectural Review*, CLXIII, br. 976: 321-324
- Pušić, Ljubinko (2001): *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*, Beograd: Slobodan Mašić
- Reps, John – *Ebenezer Howard: Garden Cities of To-Morrow*, www.library.cornell.edu/Reps/DOCS/howard.htm
- Šoe, Fransoaz (1978): *Urbanizam, utopija i stvarnost*, Beograd: Građevinska knjiga
- Trifunović, Veroljub (2004): *Urbanizam Kragujevca: 20. vek*, Kragujevac: Direkcija za urbanizam i izgradnju
- Vujović, Sreten (1982): *Grad i društvo*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije
- Vujović, Sreten (1990): *Ljudi i gradovi*, Budva: Mediteran, Beograd: Filozofski fakultet
- Wikipedia, the free encyclopedia – odrednice: Letchworth; Welwyn Garden City; New towns in the United Kingdom; Harlow; Hampstead Garden Suburb; Radburn, New Jersey; Greenhills, Ohio; Greenbelt, Maryland; Greendale, Wisconsin, en.wikipedia.org